ڊاڪٽر سنڌيا چندر ڪندناڻي

ڪرشن راهي جي شخصيت ۽ سندس تحريرون
A Study of the Personality and Writings of Kirshen Rahee

Abstract:

A poet, story writer, essayist and critic: Krishen Rahee needs no introduction in literary circles of Sind as well as Hind. He was born on 25th January 1932 and passed away on 16th April 2007. His full name was Krishen Sundar Das Wichhani. His wife, Maya Rahee is also a great writer of Sindhi language. After partition, Krishen Rahee was compelled to migrate to India with the members of his family. After doing bachelor in Arts (B.A) from University of Bombay, he bound a job and began to write literary works. Krishen also remained associated with 'Sindhi Sahat Mandal'. His poetry as well as prose contains various colors of beautiful description of patriotism, realization of human relations, and passionate love for the people of Sind. A glance at his literary labor reveals that he has produced small but standard literary writings. In all, his five books have been published. This article presents a study of the poetry and prose of Krishen Rahee.

ڪرشن راهي، هڪ بيباڪ، شعلہ بيان، اُتم ويچار رکندڙ شاعر، ڪهاڻيڪار، مضمون نگار ۽ نقاد آهي، هنڌ/سنڌ جي ادبي کيتر ۾ سندس نالو ڪنهن تعارف جو محتاج ناهي. سندس جنم 25 فيبروري 1932 ۾ ٿيو. سندس پورو نالو ڪرشن سندر داس وچاڻي آهي. هن ابتدائي تعليم سنڌ ۾ ورتي، پر ورهاڱي کانپوءِ سندس ڪٽنب سنڌ ڇڏي ڀارت ۾ آباد ٿيو.

ورهاڱي بعد، ڪرشن راهي مٽن مائٽن سوڌو اچي ممبئي شهر وسايو. ڪرشن راهي، ممبئي يونيورسٽيءَ مان بي.اي جي ڊگري حاصل ڪئي، جلد ئي کيس 'بابا ائٽامڪ ريسرچ سينٽر' ۾ نوڪري ملي. نوڪريءَ دوران ئي هن ڪهاڻيون لکڻ شروع ڪيون. سندس شروعاتي ڪهاڻين اخبارن ۽ مئگزين جي سونهن تہ وڌائي پر اڳتي هو ادبي دنيا جو ناميارو ساهتڪار ليکجڻ لڳو. ڪرشن راهي 'سنڌي ساهت منڊل' جو سرگرم ميمبر رهيو. جنهن جو بنياد ممبئيءَ ۾ منگهارام ملڪاڻيءَ وڌو هو. "اکل

پارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا“ جي بانيڪارن ۾ ٻين ڪيترن ئي ساهتڪارن طرفان، سنڌي ٻوليءَ کي قومي زبان طور تسليم ڪرائڻ لاءِ 1950 کان 1966 تائين هڪ زوردار هلچل هلي. انهيءَ سٽ ۾ ڪيترن ئي ساهتڪارن حصو ورتو جن ۾ اي .جي. اُتم، ڪيرت ٻاٻاڻي، گوبند مالهي، پوپٽي هيراننداڻي، ڊاڪٽر موتي پرڪاش، سندري اتمچنداڻي، سندر اگناڻي، لڇمڻ ڀمڀاڻي، ڪلا پرڪاش، لال پشپ، موهن ڪلپنا، لڇمڻ ڪومل، لکمي کلاڻي، ڪرشن راهي ۽ ٻيا پڻ ساڃاهه وند شامل هئا، جن جي جدوجهد سان، نيٺ ڪاميابي نصيب ٿي. ڪرشن راهي، پنهنجي اباڻي وطن ۽ ٻوليءَ جي اڪير ۾ شاعري پڻ ڪئي، اها شاعري وطن جي سڪ سان سرشار آهي. ڌرتيءَ لاءِ اتساهه جو عڪس هيٺ ڏنل شعر مان واضع پسي سگهجي ٿو:

وطن جي لاءِ جان گهوري، پوءِ به ٿوري،
سنڌين جان نه گهوري، وطن گهوري آيا،
وطن گهوري آيا، هاڻي رت رُئن،
پنهنجا وري پسڻ لاءِ تن جا نيڻ سڪن،
ماڻهو هت به ٿين، پر اسانجا ڪي ٻيا هئا. (1)

ڪرشن جي هن گيت ۾ حب الوطني، وڇوڙي جو درد پيڙا ۽ سنڌ جي رهواسين لاءِ انتهائي محبت جا خوبصورت رنگ ملن ٿا. ڪرشن وطن لاءِ جان گهورڻ جو اعلان ڪري ٿو. سچل سائين وانگي سچ جي پرچار ڪري ٿو. هي گيت جڏهن ساهتڪارن پڙهيو ۽ ٻڌو هو. تڏهن اُن وقت هن گيت تي تنقيد به ٿي ۽ چٿو ٻول پڻ متو هو. حالانڪ شاعر، گيت ۾ سچائي، شفاف آرسي جيان صاف ۽ چٽو سچ چيو آهي. پاڻ واحد شخص هو جنهن ايتري بي باڪيءَ سان سچائي پيش ڪئي. گنشيام واسواڻيءَ جي مڌر آواز ۾ هي گيت رڪارڊ پڻ ٿيو.

هو سنڌي ٻوليءَ جو سچو عاشق هو- هندوستان ۾ 10 اپريل 1967ع ڌاري سنڌي ٻوليءَ کي اٺين شيڊول تي قومي زبان طور تسليم ڪيو ويو ۽ سنڌي اديبن جي دلي مراد پوري ٿي، ڪرش راهي شعر توڙي نثر وسيلي سنڌي ٻوليءَ جي خدمت دل ۽ جان سان ڪئي آهي.

سنڌي ادب جي ناميارَي ليکڪا مايا سان ڪرشن راهيءَ جي ملاقات ادبي ڪلاس ۾ ٿي، جيڪا پريم ۾ تبديل ٿي. جلد ئي سندن شادي ٿي وئي، هڪ پٽ ۽ ٻن ڌيئن جي پيدائش بعد، سندن ڪٽنب مڪمل ٿيو.

مايا راهي پنهنجي ور جي وڇوڙي بعد هن وقت پٽ سان گڏ رهندي آهي. 6اپريل 2007ع ڌاري ڪرشن راهيءَ هي جهان ڇڏيو پارت جي ڪيتر ۾ هڪ وڏو خال پيدا ٿيو جيڪو اجا تائين پرجي نہ سگهيو آهي.

سندس ساهتڪ پونجي (ادبي سرمايي) تي نظر وجهبي تہ ڪرشن راهيءَ ٿورو گهڻو جيڪو بہ لکيو آهي اهو معياري ادب لکيو. سندس فقط پنج ئي ڪتاب شايع ٿيل آهن. سي پنج ئي ’گنج‘ سمان آهن:

1. ’لڙڪ ۽ مرڪ‘ 1956 جيڪو سندس پهريون ڪهاڻين جو مجموعو آهي.
2. ’ڪماچ‘ 1969 ـ شاعريءَ جو مجموعو
3. ’وسڻ سندا ويس‘1987 ـ شاعريءَ جو مجموعو
4. ’ورق سڀ وسار‘ 2003ـ ادبي مقالا تنقيدي ليک
5. ’پيهي ويو پڙلاءُ‘ (شاعري)

پر بد قسمتيءَ سان سندس لکيل آخري ڪتاب هو پاڻ ڪونہ ڏسي سگهيو. سندس ڪتاب ”پيهي ويو پڙلاءُ“ بيست سنڌي سپا پاران، 2009ع ۾ سندس دنيا ڇڏي وڃڻ بعد شايع ڪيو. ڪتاب جو عنوان خود ڪرشن راهيءَ جو ئي چونڊيل آهي، جنهن ڪتاب جي شروعات ۾ سندس مشهور گيت ”وطن جي لئہ جان، گهوري پوءِ بہ ٿوري“ کان علاوه ’نالي سنڌ جي‘ عنوان هيٺ تمام بهترين شعر اٿس. ان ۾ سنڌ يوميءَ جي قديمي عاليشان سڀيتا جي ساراهہ جون سرڪيون پريندي سنڌ جي سلامتيءَ لاءِ مالڪ کان دعا ٿو گهري:

جيئن جيئن شال سدائين!
جيئن جيئن شال سدائين!
منهنجي سهڻي سنڌ سباجهي جيئن شال سدائين!
جيئن جيئن شال سدائين!..... (2)

سنڌي ساهت جي ٻين جوڙن جيان ڪرشن راهي ۽ مايا راهيءَ جو بہ خوبصورت جوڙ رهيو. 2004ع ڌاري، سنڌ جو سفر ڪري موٽيا. ڪرشن راهيءَ

ڪجھ سفر جا ننڍڙا ننڍڙا حسين ورق تہ شامل ڪيا آهن. پر گڏوگڏ ڏکوئيندڙ ۽ اکين ۾ آب آڻيندڙ منظر بہ لکيا. موجوده سنڌ جي حالتن کان واقف ڪرائيندي، هن هر شهر ۾ مُوئن جو دڙو ڏيکاريو آهي. شاعر سنڌ جو منظر هن ريت ٿو اظهاري:

مون کان نہ پڇ تہ سنڌ ۾ مون ڇا وجي ڏٺو
هڪ خواب هو شيشي جيان پٿر تي چڙ ڪريو.!
هر کنڊر ۾ دفن پُراڻو ڪو شهر هو
هر شهر ۾ نئون هو ڪوئي کنڊر کڙو!
اڳ ۾ تہ صرف هڪڙو مُئن جو دڙو ئي هو
هاڻي تہ شهر شهر ۾ مئن جو هو دڙو
ماڻهو سيئي پنهنجي پنهنجي گهر ۾ قيد ها.
هڪ خوف هو آزاد جو هر طرف پئي گهميو! .(3)

سندس هن ڪتاب ۾ 60 غزل، رباعيون، گيت، قطعا ڇيچ، جهمر، لاڏا، لولي، وائي، ڪافي، بيت ۽ سورٺا شامل آهن. ڪرشن راهيءَ جي شاعريءَ جو مجموعو ”ڪماچ“ جنهن جو عنوان پڙهندي ئي شيخ اياز جو بيت ياد ٿو اچي، جيڪو شاهہ صاحب جي سر سورٺ تي آڌارت آهي.

”مان ئي ٻيجل آهيان، مان ئي راءِ ڏياچ،
منهنجو ڪنڌ ڪماچ طلبي پيو تند ۾“ (4)

شاهہ صاحب ٻيجل جي ساز جا ڪيترائي نالا ڏسيا آهن. ڪرشن راهي پڻ ٻيجبل جي سرتان متاثر ٿو ڏسجي، جو هُن پنهنجي ٻئي مجموعي جو عنوان، ”ڪماچ“ رکيو آهي. جيڪو ڪتاب 1969ع ۾ شايع ڪرايو. 1971ع ۾ مرڪز ساهتيہ اڪادمي کيس وڏي انعام سان نوازيو. جڏهن تہ سندس گهر واري مايا راهي کي پڻ گذريل سال ساهت اڪادميءَ جو ساڳيو ايوارڊ عطا ٿيو. ڪرشن راهي جا پنجن ڪتابن جيان فقط پنج ئي سورٺا لکيل آهن. پر اُنهن سورٺن ۾ شاعر ڳوڙهي مٽيا سمائي آهي ۽ ماترائن جي ڳڻپ ۾ بہ ڪونہ ٿو گسي، سورٺي جي روايت جي حساب سان پهرين ۽ ٽئين چرڻ ۾، 11 ٻئين ۽ چوٿين ۾ 13 جڏهن تہ رديف ۽ ڪافيا بہ وڏي ڍنگ سان استعمال ٿو ڪري مثال لاءِ هت اُهي پنج ئي سورٺا ڏيڻ ضروري ٿو سمجهجي، جيئن پاٺڪن (پڙهندڙن) کي بہ احساس ٿئي تہ هو ڇند شاشتر جي اصولن جو ڄاڻو هو.

عاشق جو اُهڃاڻ، اُلڪو اوسيئڙو،
ٿو وڃيس وسري پاڻ، ٻين سنڌي سار ۾،
عشق آه رات ڪاري، تارا ٿين عاشق،
عاشق لئہ انڌاري، عشق جي لاءِ سوجهرو،
عشق تہ آهي اڙاهہ عاشق اُپا اُن ۾،
ڪي سڙي وڃن جئن گاهہ ڪي تہ پچن جيئن گهڙا،
عشق آهي ازلي اُڃ، پيئندي پڌري ٿئي.
آهي انڪري ئي رڃ، رکيل انهيءَ راهہ ۾.
عشق آهہ واريءَ پنڌ، تکيءَ وک تہ نہ وڌندين،
هڪ تہ اڪئين ايندءِ انڌ، ٻيو ريت ۾ ن راهہ. (5)

پنهنجي اباڻي وطن جي ڇڪ ۾ سڪ سدائين ساهتڪارن ڪي وڏيڪ ستائي ٿي، جيڪا سندن شعر يا نثر مان ظاهر ٿئي ٿي، شاعر يا ليکڪ، عوامي امنگن جي ترجماني ڪري ٿو سڀ ماڻهو قلم وسيلي پنهنجا احساس اظهاري نہ ٿا سگهن، پر هڪ ساهتڪار جي قلم ۾ وڏي طاقت آهي، جيڪو قلم وسيلي تاريخ جا ڪيترائي ورق جوڙي سگهي ٿو.

سنڌ جي مارئي جا ڳڻ ڳائيندي، وري وطن ورڻ لاءِ هڙ ئي ساهتڪار آتا رهيا آهن، جنهن جو اظهار شاعر ڪرشن راهي بہ هڪ نظم ۾ لکيو:

مون کي اهڙو ڏي ڪو ڏس ڙي ميان
ڪيئن موٽي پنهنجي ملڪ وڃان
ڏاڍا ڏکيا ڏينهن ٿا گذرن
راتيون روئندي روئندي ڪٽجن
اُٿندي ويهندي ياد ڪريان
ڪيئن موٽي پنهنجي ملڪ وڃان
وطن وڃائي ڪهڙو جيئڻ آ
پل پل دم دم زهر پيئڻ آ
روز جيئان روز مران
ڪيئن موٽي پنهنجي ملڪ وڃان.

مارن مون کي ڇڏيو سمسائي
موٽڻ هاڻي مشڪل آهي
پوءِ بہ اها آس رکان
ڪيئن موٽي پنهنجي ملڪ وڃان (6)

ڪرشن راهي، گهڻو ڪري شاعريءَ جي هرهڪ قسم تي طبع آزمائي ڪئي آهي سندس ڪيترائي بيت، غزل، وائي، نظم، نثري نظم، لاڏا، لولي گيت، قطعا، رباعي ٻيا پڻ. ڏسو سندس غزل جو هڪ مثال:

رهيا جنهن نہ درياھہ کي ها ڪنارا،
ٻڏي ويا اُنهيءَ ۾ اسان جا سهارا،
نظر لئہ تہ منظر گهڻي ئي ها ليڪن،
اکين ۾ بہ پوشيده ها ڪي نظارا. (7)

شاعر، ڪرشن راهي جي ڪتابن ۾ اسان کي ڪيترا بهترين غزل ملن ٿا جڏهن تہ سندس غزل بلڪل نيمن انوسار ۽ انهي گهرائيءَ سان رچيل آهن. سندس غزل تي سرسري نظر ورائڻ مان خبر پوندي تہ غزل سان پڻ هن بهتر طور نباهيو آهي. غزل ۽ موضوعن جي ڏس ۾ شاعر ڪرشن راهيءَ جو چوڻ آهي تہ:

”مان غزل گو شاعر تہ ناهيان، البت غزل مون بہ چيا آهن. غزل جي روايتي موضوعن مئخاني، شمع پرواني يا وصل فراق وغيره جو مان شروع کان ئي قائل نہ رهيو آهيان. ان ڪري منهنجي غزل ۾ انهن چيزن جو ذڪر ڇڏبو پاڙبو يا نہ هئڻ جهڙو آهي. جتي آهي، اُتي بہ اُن روايتي مفهوم ۾ ناهي. زندگي وسيع آهي روايتي موضوعن جيان غير حقيقي ۽ هٺرادو ناهن ڏسڻ لاءِ نظر هئڻ گهرجي ۽ سمجهڻ لاءِ نڪتہ نظر. منهنجي غزل ۾ ان ڪري اوهان کي نظر سان گڏ نڪتہ نظر ۽ جذبي سان گڏ منطق جو بہ احساس ٿيندو“.(8)

شاعر ورهاڱي جو ڪارڻ ۽ ورهاڱي جي درد ۽ پيڙا جو احساس هن ريت اظهاري ٿو:

پرانت پرانت جي سياسي سرحد
مذهب، جاتيءَ ۽ ٻوليءَ جا پنهنجا پراوا !

اسان جي جان مال ۽ عزت آبروءَ جي حقيقي حفاظت
چورن لٽيرن ۽ غنڊن بدمعاشن جي حوالي آهي (9)

سندس شاعريءَ جو هڪ ٻيو مثال ڏسو! جنهن جو عنوان ”دهشت ڪار“ آهي جنهن ۾ شاعر دهشت ڪارن تي طنزي وار ڪندي لکي ٿو:

ملڪ محبت سان ٺهندا آهن
نفرت سان ڊهندا آهن
تون نفرت سان
پنهنجو ٺهيل ديش ڊاهي
پنهنجو اڏيل گهر اُجاڙي
ڪهڙو نئون گهر آباد ڪندين ؟
ڪهڙو نئون ملڪ اڏيندين ؟ (10)

ڪرشن ساڳي وقت سياست تي بهترين ڍنگ سان طنزي واري انداز ۾ چوي ٿو:

ووٽ ڏيڻ
عقلمند جي بيوقوفي آهي!
۽ ووٽ نہ ڏيڻ
بيوقوف جي عقلمندي آهي!
ڄاڻان ٿو
تہ انسان هڪ ئي وقت
عقلمند ۽ بيوقوف
ٿي نہ ٿو سگهي
پر ڏسان ٿو
تہ چونڊن وقت
انسان هڪ ئي وقت
عقلمند ۽ بيوقوف بڻجي ٿو (11)

هن نظم ۾ شاعر عوام کي ووٽ ڏيڻ/ چونڊن وقت. وڏي سوچ ويچار لاءِ پيغام ڏنو آهي ۽ آخري ٽن سٽن ۾ سياست جو سچو فلسفو سمايو آهي.

ڪرشن راهي انگريزيءَ ۾ پڻ نظم لکيا، ڪيس انگريزي تي بہ سٺو عبور حاصل هو:

To cast the vote
Is folly of the wise
And not to cost the vote
Is wisdom of the fool.
I Know
One cannot be wise and fool
At the same time
But I see that
One becomes wise & fool
At the time of elections.
(Krishan Rahi) (12)

تنهن کان پوءِ سندس ٻيو شاعريءَ جو مجموعو 'وسڻ سندا ويس' 1987ع ۾ ڇپيو جنهن ۾ پڻ عوام کي روشن مستقبل جا خواب ڏيکاري چوي ٿو تہ:

سياست جي جاءِ شرافت وٺندي!
نہ ڪا پارٽي نہ ڪا ٽڪيٽ هوندي!
اُميدوار جي چونڊ
گڻ ۽ لياقت تي ٿيندي! (13)

شاعر جو آشاوادي نظريو هن شعر ۾ پڙهڻ لاءِ ملي ٿو. شاعر سياست، راڄنيتي مان بہ شرافت جي اُميد رکي ويٺو آهي.

ايشور هو الله هو
تيستائين هو،
جيستائين
ڌرم، مذهب پيدا نہ ٿيو هو!..(14)

ڪرشن راهي ايڪتا جو سنديش بہ سهڻي نموني اظهاري ٿو "ورق سپ ويچار 2003" هن مجموعي ۾ ڪرشن راهي 35,30 سالن دوران جيڪي بہ مقالا ادبي ادارن، مختلف ڪانفرسن ۽ پروگرامن ۾ پڙهيا تن سيني مقالن جو گڏيل مجموعو آهي، جنهن ۾ جملي 11 مقالا سنڌي آهن. جڏهن تہ ٽي مقالا انگريزيءَ ۾ شايع ٿيل آهن. انهن مقالن ۾ همعصر ادب ۽ شاعريءَ جو جائزو ورتو ويو آهي. جڏهن تہ انگريزي

جي انهن ٽنهي مقالن مان ڄاڻ پوي ٿي ته ڪرشن راهي جي نه فقط سنڌي ٻوليءَ تي دسترس هئي پر ڪيس انگريزيءَ تي پڻ عبور حاصل هو. سندس انهن مقالن جا سڀ عنوان پڙهڻ جوڳا آهن:

1. سنت ڪوي سامي
2. بيوس جي شاعري
3. ورهاڱي کانپوءِ سنڌي شاعري
4. سنڌي شاعريءَ ۾ نوان آواز
5. سنڌي شاعريءَ جا بدلجندڙ روپ
6. اڄ جي سنڌي شاعري
7. نارائڻ شيام جي ڪوتا جو ڀاو سنسار
8. سنڌي شاعريءَ ۾ نظم جو گهاڙيٽو
9. سنڌي غزل اڄڪي ۽ هاڻي
10. سنڌي ساهت سرحد جي هن پار ۽ هُن پار
11. ڀارت جي قومي ٻولين جي نسبت سنڌي ساهت جو درجو
12. Trends in Sindhi Poetry
13. Saint Literature in Sindhi
14. contemporary Sindhi Poetry

انهن مقالن جي مطالعي سان، ڪرشن راهي جي اونهي اڀياس جي ڄاڻ پوي ٿي، هرهڪ مقالي مان سندس گنڀيرتا ۽ سنجيدگي نمايان آهي. انسان زندگيءَ ۾ ڪشمڪش ڪندي، جڏهن جيون جي آخرين ڏاڪڻ تي پهچي ٿو ته هن فاني دنيا کان مڪتيءَ تائين پهچڻ لاءِ پاڻ کي ٿڪل مسافر وانگي، آرام لاءِ دنيا کان پري ڪٿي ايڪانت ڳولهڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. اهڙو ئي ڪجهه احساس پڻ شاعر ڪرشن راهي جي ٿڪل قلم مان ڪجهه هن ريت ظاهر ٿئي ٿو:

ائين ٿڪجي پيو آهيان
جڻ پنڌ ئي پنڌ ڪيو اٿم
جسم ته ڇا، روح به ٿڪجي پيو آهي
ڪٿي وڃي ڪو آرام ڪجي
ڪجهه وقت ئي سهي

جتي هن سپ ڪجهہ واري دنيا جو
ڪجهہ بهہ نہ هجي! .... (15)

ڪرشن راهي هڪ حساس شاعر ۽ نثر نويس هو سندس شاعري قومي شعور سان سرشار جاڳرتا جو ڏس ڏئي ٿي، هو هڪ اهڙي سماج جو خواب ڏسي ٿو جيڪو اڻ برابري ۽ انياءَ کان پاڪ آهي. اڄ ڪرشن راهي اسان سنڌي ساهتڪارن کان جسماني طور تي تمام پري وڃي چڪو آهي پر هو پنهنجي تحريرن وسيلي، احساساتي طور تي اسان جي ويجهو موجود آهي.

حوالا

1. راهي ڪرشن، ”پيهي ويو پڙلاءِ ۾“ بيست سنڌي سڀا، پارت، 2009ع، ص: 09
2. ساڳيو ص: 11
3. ساڳيو ص: 12
4. شيخ اياز ”ڪپر ٿو ڪُن ڪري“، روشني پبليڪيشن، 2007ع، ص 123.
5. راهي ڪرشن، ”پيهي ويو پڙلاءِ ۾“ بيست سنڌي سڀا، پارت: 2009ع، ص: 120
6. راهي ڪرشن ”ڪماچ“ پبلشر ڪرشن راهي، 1969ع، ص: 17
7. راهي ڪرشن، ”وسڻ سندا ويس“ سيتر پرڪاش، پارت 1987ع، ص: 16
8. راهي ڪرشن، ”پيهي ويو پڙلاءِ ۾“ بيشٽ سنڌي سڀا، پارت، 2009ع، ص: 8
9. راهي ڪرشن، ”وسڻ سندا ويس“ سيتر پرڪاش پارت، 1987ع، ص: 73
10. ساڳيو ص: 71
11. ساڳيو ص: 46
12. راهي ڪرشن، ”ورق سپ ويچار“ ڪرشن راهي پبلشر، پارت 2003ع، ص: 22
13. راهي ڪرشن، ”وسڻ سندا ويس“ ستيہ پرڪاش 1969ع، ص: 37
14. ساڳيو ص: 77
15. ساڳيو ص: 75.